

Сухоручко В.В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПОЗАСУДОВІ РЕПРЕСИВНІ МЕТОДИ У БОРОТЬБІ ПРОТИ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ СІЧКІВ)

У статті аналізуються позасудові репресивні методи, які використовував радянський тоталітарний режим в боротьбі з дисидентами, на прикладі родини Січків. Практика використання позасудових репресій проти дисидентів була постійною. Автор доходить висновку, що головні причини переслідувань Січків з боку каральної системи полягали у:

- відмові Петра Січка співпрацювати з працівниками Комітету державної безпеки (КДБ);
- використанні в курсовій роботі Василем Січком роману Олесь Гончара «Собор» (оскільки цей твір радянські цензори вважали «не благонадійним»);
- участі Василя і Петра Січків в Українській Гельсінській Групі.

На основі дослідження встановлено, що Петро і Василь Січки зазнавали з боку радянської системи різноманітні методи позасудового переслідування: відрахування з університету, часті обшуки, переведення на нижчу посаду, незаконні арешти, паплюження у засобах масової інформації; спроби запроторити до психлікарні. Однак, попри тиск карально-репресивної системи, Петро і Василь Січки не зламалися та не зупинили свою дисидентську діяльність, зокрема, виступили з протестом на панахиді відомого українського композитора Володимира Івасюка, за що тоталітарний режим засудив їх до трьох років позбавлення волі суворого режиму.

Зробимо висновок, що тоталітарний режим, використовуючи цілий арсенал позасудових репресій щодо Січків, не зміг зламати їхні опозиційні переконання щодо Радянського Союзу. Ця тема є маловивченою і вимагає подальших досліджень у напрямі правозахисної та дисидентської діяльності Січків.

Ключові слова: позасудові репресивні методи, дисидент, каральна психіатрія, тоталітарна система, авторитарний режим, Петро Січко, Василь Січко, Стефанія Петраш-Січко, роман «Собор», Комітет державної безпеки (КДБ), каральна система, Українська Гельсінська Група (УГГ).

Постановка проблеми. Сьогодні ми можемо спостерігати, як пострадянські авторитарні режими, за зразком радянського режиму, використовують репресивний апарат проти опозиції, громадських активістів, правозахисників, журналістів, науковців та загалом пересічних громадян. Авторитарні режими побудовані на жорсткому силовому блоці, повному контролі засобів масової інформації та цілковитим контролем над суспільством. Тому для них найбільшими ворогами є люди, які вимагають дотримання прав і свобод, які ставлять за мету сформувати демократичне громадянське суспільство, що буде контролювати дії влади. Авторитарний режим за допомогою позасудових репресивних методів переслідує незгодних з метою зупинити їхню діяльність: паплюжить пропагандистськими засобами масової інформації опозиціонерів, називаючи їх «агентами іноземних держав», «шпигунами», які нібито діють проти власної держави, звільняють їх з

роботи, здійснюють постійні обшуки, проводять «профілактичні бесіди» тощо.

Отже, ця тема є актуальною і в наш час, адже ми зараз можемо спостерігати на прикладі пострадянських авторитарних режимів Росії та Білорусії, які сформували цілий репресивний апарат, використовуючи його проти опозиційно налаштованих людей, як це робив колись Комітет державної безпеки (КДБ) періоду Юрія Андропова щодо дисидентів.

У боротьбі з дисидентами та правозахисниками радянський режим використовував різноманітні методи: від звільнення з роботи, відрахування з університету до примусового поміщення до психлікарень та ув'язнення в концтаборах. Попри те, що Радянський Союз був членом міжнародних організацій та підписував міжнародні угоди щодо дотримання прав людини, радянський уряд не збирався виконувати взяті на себе зобов'язання. Фактично, окрім правозахисників та дисидентів, проблему порушення прав людини

у Радянському Союзі ніхто більше не піднімав. У зв'язку з цим тоталітарний режим ставив за мету репресувати дисидентів і правозахисників. Серед репресованих радянської каральною системою була родина Січків. Це унікальний випадок в історії українського дисидентського руху, коли вся сім'я була залучена до протестної діяльності. Радянська каральна система, використовуючи арсенал репресій, прагнула змусити Січків співпрацювати з нею, однак системі не вдалося зламати їхні опозиційні переконання щодо тоталітарного режиму.

Аналіз досліджень. У статті використані дослідження Василя Овсієнка [21], Олега Бажана [7; 8; 9], Віктора Даниленка [11], Георгія Касьянова [14], Олександра Подрабнека [23], Юрія Курносова [17], Олега Сімківа [25], Тамари Колаковської [2]. У цих працях детально проаналізовано репресивні методи радянського режиму, які застосовувалися в боротьбі з дисидентським рухом. У дослідженнях дисидента, правозахисника В. Овсієнка «Правозахисний рух в Україні (середина 1950-х – 1980-ті рр.)» та історика О. Бажана «Дисидентство в УРСР: спроба дефініції» глибоко розкрито поняття «дисидент». У статті В. Даниленка «Громадські рухи й суспільні настрої в Україні на етапі здобуття незалежності (друга половина 80-х рр. ХХ ст.)» висвітлена роль Комітету державної безпеки (КДБ) у системі влади Радянського Союзу. У працях Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років» та О. Бажана «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ століття)» подана оцінка роману «Собор» Олеся Гончара українських дисидентів та представників радянської каральної системи. В дослідження Ю. Курносова «Інакомислення в Україні: 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.» розкрито використання тоталітарним режимом каральної психіатрії проти українських дисидентів. У праці О. Сімківа «Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976–1985 рр.)» проаналізовано реакцію світової психіатрії на використання каральної психіатрії радянським режимом у політичних цілях. Особливо варто відзначити дослідника та радянського дисидента О. Подрабнека, який у своїй праці «Карательная медицина» ґрунтовно дослідив, як тоталітарний режим використовував каральну психіатрію в боротьбі з дисидентами та правозахисниками. Важливою працею в цьому напрямі є дослідження польської лікарки-психіатра Тамари Колаковської «Радянська психіатрія і дисиденти», в якій вона детально розкрила

методику, керівників та виконавців радянської каральної психіатрії.

Основу джерельної бази дослідження становлять документи архіву управління Служби безпеки України у Львівській області, матеріали діаспорної газети «Свобода», газети «Вести из СССР», документи Української Гельсінської Групи та спогади Січків.

Мета статті – проаналізувати позасудові методи переслідування, які здійснював радянський режим стосовно родини Січків.

Виклад основного матеріалу. Поразка української революції 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933, «Великий терор» 1930-х рр., трагічні події Другої світової війни, репресії сталінського режиму в післявоєнний період – події, після яких, здавалося, тоталітарний режим став непереможним, а поява будь-якого спротиву стала практично неможливою. Однак, попри всю силу тоталітарної системи, десятиліття пропаганди і репресій, з'явилися люди, які кинули виклик карально-пропагандистській системі. Таких людей називали дисидентами. Цілком можна погодитися з визначенням поняття «дисидент», яке подає історик Олег Бажан: «Дисидент – людина, чий погляд, переконання і дії повністю або частково розходяться з догматами панівної ідеології тоталітарного режиму» [9, с. 30]. Дисиденти протистояли тоталітаризму і прагнули жити, як вільні люди: домагалися дотримання прав людини, критикували офіційну ідеологію, виготовляли і поширювали позацензурну самвидавчу літературу. Тому наявність дисидентів не вкладалось у радянську ідеологію і несло загрозу самому існуванню режиму [21].

Один із лідерів польської «Солідарності» Адам Міхнік у газеті “Gazeta Wyborcza” висловив своє бачення поняття «дисидент». Зокрема, він зазначив, що учасники дисидентського руху ставили собі за головну мету боротьбу з диктатурою, відстоюючи таким чином інтереси всього суспільства: «Радянський комунізм здавався непереможною силою. Ми не вірили, що цю систему можна реформувати чи гуманізувати, не хотіли ні великої війни, яка б повалила цю систему, ні великої кривавої революції, адже не вірили в її успіх. В першу чергу ми були дисидентами. Саме так нас називала європейська та американська преса, хоча нам не подобалась ця назва. Дисидент – то бунтівник, відступник, «біла ворона». Ми боролись проти диктатури, яку розглядали, як диктат групи злочинців над більшістю суспільства. Ми вірили, що представляємо більшість суспільства» [1].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що права на свободу слова, зібрань, совісті, віросповідань були тільки записані в Конституції СРСР, а насправді будь-яке інакомислення жорстко каралось з боку влади. Тоталітарний режим за допомогою пропаганди та каральних органів влади ставив за мету нав'язати людям боягузтво, страх, рабську покірність.

Варто погодитися із Левком Лук'яненком, який зазначав, що ієрархія радянського суспільства була поділена на дві частини: менша його частина – члени Комуністичної партії Радянського Союзу, які присвоїли собі право необмеженого панування над рештою суспільства, абсолютна більшість якого була безправною [19, с. 21].

Виняткове місце у системі влади в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) займали органи державної безпеки. Радянське суспільство постійно знаходилося під контролем органів Комітету державної безпеки (КДБ). Саме радянська спецслужба стежила за опозиційними настроями в суспільстві, діячами правозахисного руху, будь-якими проявами інакомислення. КДБ був одним з найпотужніших джерел інформації для радянської партійно-державної верхівки. Люди, які критикували владу, одразу потрапляли під пильний нагляд спецслужб [11, с. 52].

Необхідно відзначити думку Андрія Альмарика: «Парадокс радянського режиму полягав у тому, що спочатку він витрачає колосальні ресурси на цензуру і пропаганду, щоб змусити всіх замовчати, а потім витрачає великі зусилля, використовуючи КДБ, щоб дізнатися настрої і думки людей» [3, с. 29].

Радянський режим використовував проти дисидентів цілий арсенал репресій, зокрема застосовував позасудові переслідування. Позасудові переслідування – це широкий набір практик, покликаних перешкоджати політичний або громадській діяльності конкретної особи без заведення на неї кримінальних або адміністративних справ. Позасудові переслідування можна розділити на кримінальні та відомчі. Кримінальні практики – це протизаконні способи перешкоджання діяльності дисидентів та правозахисників: погрози, часті обшуки, знищення власності, примусове поміщення до психлікарні, побиття та навіть вбивство. Відомчі практики – це також протизаконні способи перешкоджання діяльності дисидентів та правозахисників, але тут були задіяні не тільки каральні органи, а й чиновницький та адміністративний апарат: звільнення з роботи або переведення на нижчу посаду, відрахування

з університету, паплюження у засобах масової інформації [24].

Зокрема, постраждали від позасудових репресій такі дисиденти, як: Василь Стус, якого відрахували з аспірантури Інституту літератури Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), В'ячеслав Чорновіл, якого звільнили з посади журналіста газети «Молода гвардія», Микола Руденко, якого виключили із Спілки письменників України, Іван Світличний, якого звільнили з посади наукового співробітника Інституту філософії Академії наук УРСР. Попри ці переслідування, учасники українського дисидентського і правозахисного руху намагалися протистояти каральній системі.

Серед представників дисидентського руху були Петро Січко і його син Василь – члени Української Гельсінської Групи (УГГ). У непростому протистоянні із системою вони завжди мали підтримку своєї сім'ї: дружини Петра – Стефанії, колишньої політично ув'язненої, сина Володимира та дочки Оксани.

Місцеве КДБ пильно стежило за Січками. Начальник Долинського районного комітету державної безпеки Кущенко запропонував П. Січку співпрацювати з КДБ, що стало би запорукою для сина Василя. Адже його батьки в Радянському Союзі вважалися «неблагодійними», як колишні політв'язні. Від співпраці з органами КДБ П. Січко відмовився категорично. У зв'язку з чим згадані органи йому погрожували: син не зможе отримати омріяний диплом журналіста [4, арк. 32]. Згодом до університету з Долинського КДБ на Василя Січка прийшла «характеристика», яка проінформувала керівництво факультету журналістики, зокрема декана Дмитра Прилюка та секретаря партбюро Анатолія Погрібного, про участь батьків Василя в Організації українських націоналістів та Українській повстанській армії [22, с. 3].

Василь Січко упродовж двох років навчання в університеті піддавався постійному тиску і дискримінації, оскільки він був сином колишніх політв'язнів. Уже в грудні 1975 р. комендант гуртожитку порушив питання про виселення студента Січка за начебто грубе порушення правил внутрішнього розпорядку [4, арк. 32].

За словами В. Січка, деканат змушував усіх викладачів виставити йому негативні оцінки під час складання екзаменаційної сесії за I семестр. Троє викладачів заслужено виставили Василю п'ятірки. За твердженням Василя, викладачка російської мови Марія Парахіна все ж піддалася

тиску адміністрації факультету [4, арк. 32]. За спогадами В. Січка, усі його відповіді під час складання екзамену з російської мови були правильними і змістовними; на безліч додаткових запитань, які були поставлені М. Парахіною, він також відповів. І тоді викладачка заявила, що вона не може виставити оцінку, бо студент не розмовляв російською мовою в гуртожитку, в міському транспорті, як вона йому раніше радила. Після цих слів виставила оцінку «незадовільно». В. Січко опротестував даний висновок. Йому дали змогу перескласти екзамен перед комісією, за який отримав «задовільно» [27, с. 148].

В. Січко був талановитим студентом, але його успіхів на факультеті старилися «не помічати». На першому курсі В. Січко займався активною журналістською діяльністю. Він практично самостійно випускав газету «Комсомольський прожектор» факультету журналістики, хоча в штаті редакції і газети рахувався цілий ряд студентів, які перебували там формально. Газета отримала почесну грамоту університетського комітету Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України (ЛКСМУ), та на факультетських зборах похвалили всіх студентів, що були в списку, не згадавши тільки В. Січка. За свідченнями В. Січка, його прізвище викреслив із списку секретар партбюро А. Погрібний [22, с. 3].

За спогадами В. Січка, в 1976 р. А. Погрібний взагалі заборонив комсоргові факультету Валентину Бугрину давати В. Січку будь-які громадські доручення, що сприяло б відрахуванню його з комсомолу, а згодом і з університету. За словами В. Січка, він 14 разів звертався до комсорга групи з проханням дати йому громадське доручення, та все марно. За твердженням В. Січка, весною 1976 р. секретарем партбюро факультету журналістики А. Погрібним був даний «таємний наказ» комсоргу Валентину Бугрину винести В. Січку рішенням факультетського бюро комсомолу сувору догану з занесенням в облікову карточку [22, с. 3].

За словами однокурсників Сергія Одрини, Миколи Хоменка і Олександра Білокобильського, у В. Січка були напружені відносини з викладачами та студентами через принципово протилежні думки щодо того чи іншого питання. Зокрема, вони стверджували, що В. Січко доволі часто сперечався зі студентами і викладачами стосовно тотальної русифікації України, критикував радянську владу, закликав до виходу України зі складу СРСР, заявляв про масові порушення прав людини в СРСР та називав себе борцем за права людини [4, арк. 182, 197, 213].

Натомість, за свідченнями В. Січка, під час літньої сесії 1976/1977 навчального року декан Д. Прилюк знову наказав викладачам провалити його на заліках та екзаменах. В. Січко успішно почав складати заліки. Сам декан Д. Прилюк не прийняв у В. Січка залік із свого предмета – теорія і практика журналістської творчості. Причому не прийняв не тому, що В. Січко не знав предмета, а просто не виставив оцінки, не захотів не те, що читати, а навіть взяти у руки залікову письмову роботу, щоб хоч глянути, що там написано. А. Погрібний своєю чергою поставив В. Січку за курсову роботу «Проблеми людини і природи в сучасній прозі» двійку, звинуватив його у безпартійності, безпринциповості, богошуканстві і безліч інших «гріхів», оскільки студент опирався в роботі на роман Олесь Гончара «Собор» [22, с. 3]. Це підтверджують і однокурсники В. Січка С. Одрин і М. Хоменко, які зазначали, що головною причиною незарахування йому курсової роботи було використання роману «Собор». За їх свідченнями, деканат вимагав вилучити посилання на цей роман у курсовій роботі, однак В. Січко відмовився [6, арк. 310, 319]. Як відомо, роман «Собор» порушував проблему збереження духовної та національної спадщини [14, с. 77]. Однак радянське керівництво негативно оцінювало цей твір. Зокрема, голова КДБ СРСР Юрій Андропов називав роман «Собор» політично шкідливим твором, який пропагував елементи націоналізму, у спотвореному світлі зображував радянську дійсність [8, с. 27]. Натомість у середовищі дисидентів позитивно оцінювали цей твір. Зокрема, Степан Хмара «Собор» вважав одним з кращих творів української літератури, могутнім заклик до відродження української нації [8, с. 54–55].

Дослідник Юрій Ковалів зазначав, що головний негативний персонаж твору О. Гончара не мав безпосереднього прототипу, він був збірним типом «потворної, кмітливої і небезпечної постаті чиновника, яка стала закономірним продовженням, гірким символом епохи Л. Брежнєва» [16, с. 107]. Таким чином, використання твору «Собор» О. Гончара в курсовій роботі В. Січком можна розглядати як своєрідний «інтелектуальний опір» тоталітарній системі. Тому керівництво факультету використало посилання В. Січка на роман «Собор» у курсовій роботі як можливість не зарахувати її і, як наслідок, не допустити студента до сесії та відрахувати з університету [22, с. 3].

В. Січка відрахували наказом ректора університету Михайла Білого № 566 від 20 липня

1977 р. на основі подання декана факультету доцента Д. Прилюка про академнеуспішність. Але якою може бути неуспішність чи, вірніше, «академзаборгованість», як пишеться в наказі, коли В. Січку просто не дали скласти жодного екзамену [22, с. 3]. Деканат факультету журналістики в листі до Львівської обласної прокуратури повідомляв: «Василь Січко на 2 курсі проявив цікавість до національного питання, послабив інтерес до навчання. В повній мірі відобразив своє кредо в курсовій роботі «Проблеми людини і природи в сучасній літературі і публіцистиці», зосередивши увагу виключно на аналізі упередженого та неправильного роману О. Гончара «Собор». Під час обговорення цієї курсової роботи на кафедрі історії журналістики і літератури Василь Січко не визнав своїх помилок та поводив себе зухвало. В кінці кінців він заявив: «Мені немає чому вчитися у вашому університеті». Після відрахування В. Січка поведився неналежним чином, вдавався до наклепів і різних погроз і таким чином підтверджував, що негідний звання студента радянського вишу» [4, арк. 171–172].

В. Січко не змирився з відрахуванням із університету і 12 серпня 1977 р. написав заяву до генерального секретаря Центрального Комітету (ЦК) КПРС Леоніда Брежнєва з проханням вплинути на рішення університету, в іншому разі він буде змушений в знак протесту відмовитися від радянського громадянства та від перебування у лавах ЛКСМУ. Якщо його вимогу не виконають, то він проситиме право емігрувати в США для отримання громадянства цієї країни і здобуття там вищої освіти [22, с. 3]. Заяву В. Січка до Л. Брежнєва переслали в Міністерство освіти УРСР. Однак у відповіді Міністерства освіти УРСР зазначалося, що В. Січка відрахували з університету через академзаборгованість [22, с. 3].

У знак протесту В. Січко зрікся від радянського громадянства 18 вересня 1977 р., написавши заяву до Президії Верховної Ради СРСР і УРСР. Свій паспорт і військовий квиток він віддав до районного управління внутрішніх справ Московського району Києва. Комсомольський квиток разом із заявою про вихід з комсомолу він вислав до ЦК комсомолу України. Зречення від радянського громадянства було своєрідним протестом В. Січка проти порушення прав людини тоталітарним режимом [22, с. 3]. Подібних прецедентів в СРСР було багато. Зокрема, дисиденти Ольга Гейко-Матусевич, Гелій Снегірьов, Василь Федоренко, Михайло Луцик, Василь Стус, Василь Стрільців та інші зрікалися радян-

ського громадянства. Таким чином вони протестували проти репресивної політики тоталітарної системи. За таку форму боротьби вищезгадані дисиденти відбували покарання у в'язницях або в психіатричних лікарнях.

Відмова В. Січка від громадянства також не залишилася без уваги каральних органів влади. На початку листопада 1977 р. працівники КДБ розшукували В. Січка, звинувачуючи його у намірі здійснити самопідпал на Хрещатику під час святкування 60-річчя Жовтневої революції в знак протесту «...проти геноциду українського народу». 4 листопада 1977 р. працівники КДБ в Долині змушували П. Січка дати свідчення, де переховувався його син, однак той відмовився давати будь-які покази. Внаслідок чого вже 6 листопада 1977 р. самого П. Січка арештували. Начальник Долинського КДБ Кущенко звинуватив П. Січка в тому, що він нібито збирався їхати в Київ, щоб вбити ректора університету М. Білого, декана факультету журналістики Д. Прилюка і секретаря партійної організації А. Погрібного того ж факультету за те, що його сина відрахували з університету. На основі цього несправедливого обвинувачення П. Січка взяли під варту [4, арк. 32]. П. Січка протримали під вартою три доби. Згодом він опротестував ці незаконні дії перед Президією Верховної Ради СРСР і УРСР, але до уваги це не було взято [4, арк. 32]. Заступник начальника Долинського райвідділу КДБ 5 листопада 1977 р. запропонував забрати радянський паспорт сина Василя Стефанії Січко, від якого той відрікся. Але позитивної відповіді він не отримав. [5, арк. 184].

Одним з методів позасудового переслідування було переведення на нижчу посаду. Зокрема, 15 грудня 1977 р. перший секретар Рожнятівського райкому Компартії України М. Пригородський поставив ультиматум директорові заводу Верхньо-Струтинському металовиробів М. Жаркову: звільнити П. Січка або звільнять його самого. Тому 21 грудня 1977 р. П. Січка звільнили з посади інженера і перевели на нижчу посаду – коректувальника електроапаратного цеху [29, с. 662].

Ще один метод позасудових переслідувань – це використання каральної психіатрії. Приводом до цього була незгода В. Січка призватися до армії. В. Січко підлягав призову до лав радянської армії. Проте він категорично відмовився від служби в армії на підставі того, що не є громадянином СРСР внаслідок зречення від громадянства 18 вересня 1977 р. [4, арк. 32].

Тоді співробітники міліції 17 січня 1978 р. арештували В. Січка й абсолютно здорового примусово

госпіталізували в Івано-Франківську обласну психіатричну лікарню. П. Січка намагався врятувати життя сина: звертався із заявами та протестами у всі вищі органи влади (Президію Верховної Ради, Прокуратуру, Міністерство охорони здоров'я) як СРСР, так і УРСР. Під час проходження експертизи 17–31 січня 1978 р. доцент психіатрії Бурдейний під тиском працівників КДБ встановив В. Січку діагноз – шизофренія [4, арк. 33].

За словами П. Січка, головний психіатр Міністерства охорони здоров'я СРСР Олександр Чуркін повідомив йому, що відречення від громадянства СРСР вважається шизофренією, а коли людина прийме громадянство знову, зникає цей діагноз; він рекомендував П. Січку, щоб той переконав сина повернути громадянство. Аналогічну пораду він одержав і в Міністерстві охорони здоров'я УРСР [4, арк. 113]. Однак О. Чуркін відкидав ці звинувачення П. Січка та заперечував будь-який вплив КДБ на психіатрію [13, с. 1–4]. Проте слова П. Січка не були безпідставними. Зокрема, російський психіатр Андрій Ковальов стверджував, що спілкувався з О. Чуркіним, котрий визнав, що в радянській психіатрії була «Інструкція про порядок первинного лікарського огляду громадян при вирішенні питання про їх психічне здоров'я». У 8-му пункті цієї інструкції йшлося наступне: «У випадках, коли поведінка особи, яка не перебуває на психіатричному обліку, викликає в оточуючих підозру на наявність у нього психіатричних розладів, здатних загрожувати життю і безпеці цієї особи або оточуючих його осіб, а також до порушень громадського порядку, а сам він від відвідування лікаря-психіатра відмовляється, він оглядається лікарем бригади швидкої психіатричної допомоги або лікарем-психіатром психоневрологічного диспансеру за викликами офіційних посадових осіб, родичів або сусідів». А. Ковальов розкритикував цей пункт, адже чиновники, маючи так звані «підозри», можуть викликати бригаду психіатричної допомоги, щоб помістити будь-кого в психлікарню. Чиновники не мають спеціальної медичної освіти, щоб визначити симптоми психіатричних розладів. Ця деталь давала можливість каральній системі розправлятися з дисидентами. За словами А. Ковальова, О. Чуркін визнав випадки «невиправдано тривалого перебування людей на примусовому психіатричному лікуванні» [15].

Таким чином, радянські лікарі-психіатри не насмілювалися протестувати: вони влилися в ряди радянських каральних органів, щоб боро-

тися з демократією і свободою [23, с. 128]. Через це радянська психіатрія була піддана жорсткій критиці з боку міжнародної психіатрії. Зокрема, президент Американської психіатричної асоціації Джон Вайнберг засудив використання психіатрії як інструмент політичних репресій. Також Генеральна асамблея 6-го Конгресу Світової психіатрії 31 серпня 1977 р. прийняла резолюцію, яка закликала створити міжнародну комісію для дослідження зловживань психіатрією в СРСР. Натомість радянська делегація різко виступила проти резолюції та звинуватила західних психіатрів в «антирадянській пропаганді» [25, с. 236].

Про використання радянської каральної психіатрії проти дисидентів писала в 1981 р. польська лікар-психіатр Тамара Колаковська у своїй праці «Радянська психіатрія і дисиденти». Вона зазначала, що люди, котрі прагнули емігрувати з Радянського Союзу чи які були незручні для влади або котрі критикували владу та боролися за права людини, знаходилися під «дамокловим мечем» каральної психіатрії. Спочатку таких людей каральна система звинувачувала в «антирадянській агітації і пропаганді», а згодом судово-медична експертиза виносила рішення про примусову госпіталізацію до психіатричної лікарні. Як доказ, Т. Колаковська знайшла у радянській психіатричній літературі пряму рекомендацію: розглядати інакодумство як симптом шизофренії. Зокрема, вона наводить цитату головного психіатра міністерства оборони Радянського Союзу, генерал-майора медичної служби Миколи Тимофеева, який прямо пише, що інакомислення може бути викликане захворюванням мозку, коли процес захворювання розвивається м'яко (повільно прогресуюча форма шизофренії) (Журнал невропатології і психіатрії 1974, 1964–1969). Щодо участі радянських психіатрів у каральній психіатрії, то Тамара Колаковська зазначала, що керівним центром був Інститут імені Володимира Сербського та Інститут Академії Медичних наук Радянського Союзу [2, s. 3, s. 11].

Відомо, що про репресії каральної психіатрії стосовно В. Січка довідалися за кордоном. Зокрема, в США діаспорна газета «Свобода» видала статтю про В. Січка із заголовком «Зречення громадянства СРСР вважається шизофренією» [13, с. 1–4]. Але навіть такий резонанс не змінив рішення радянської психіатрії стосовно В. Січка. Відомо, що на захист Січків виступила Раїса Мороз (дружина дисидента Валентина Мороза) у Вашингтоні на третьому трибуналі імені Андрія Сахарова в Сенаті США. Р. Мороз

наголошувала на тому, щоб світова спільнота більше приділяла увагу українським політичним в'язням. Вона зазначила, що Січків переслідували, оскільки Петро Січко відмовився співпрацювати з КДБ. Р. Мороз закликала писати листи до українських політв'язнів, адже для них це мало велике значення та підтримувало їх морально. Вона ініціювала створення координаційного центру, щоб допомогу розподіляти рівномірно, а не давати допомоги тільки тим в'язням чи їх родинам, які були більш відомі на Заході [18, с. 1–4].

До примусової госпіталізації в психіатричні лікарні притягалося чимало учасників дисидентського руху. Серед них – Петро Григоренко, Василь Стус, Леонід Плющ, Микола Плахотнюк, Зеновій Красівський та інші [17, с. 173]. Використання каральної психіатрії проти дисидентів підтверджував радянський психіатр Анатолій Корягін у своїй праці «Пацієнти мимоволі», у якій розкрив злочинні механізми використання психіатрії в боротьбі з дисидентством. За це лікаря каральна система засудила на 7 р. тюрми і 5 р. заслання [7, с. 226].

Василь Січко також не став винятком. Комісія психіатрів 31 січня 1978 р. В. Січка виписала з лікарні з діагнозом «шизофренія» [27, с. 155]. Відповідно, з такою «хворобою» виїхати за кордон, навчатися в університеті чи влаштуватися на роботу було неможливо.

Тому родина Січків 19 лютого 1978 р. звернулася до Організації Об'єднаних Націй за міжнародним захистом і можливістю емігрувати з СРСР [27, с. 153–155]. Хоча міжнародної підтримки родина Січків так і не отримала, все одно продовжувала боротьбу проти системи. Свої зусилля Січки хотіли об'єднати з однодумцями, тому В. Січко і П. Січко вирішили вступити до Української Гельсінської Групи в лютому і квітні 1978 р. відповідно [27, с. 10–11]. Підписи Василя і Петра Січків були під документами УГГ «Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу», «Наші завдання», «Звернення до Комітету ООН у справах прав і свобод людини» [20, с. 714].

У цих документах йшлося про те, що учасники Української Гельсінської групи будуть знайомити українську та світову громадськість з фактами порушення прав людини та критикувати радянські слідчі і судові процеси, називаючи їх карними органами [12]. П. Січко від імені УГГ написав заяву до Верховної Ради УРСР, в якій виступив проти злочинних дій радянського режиму, котрий порушував право людей на вільне віросповідання

та дискримінував релігію: закриття церкви в селі Ілемня, знищення каплиці в селі Спас, перетворення церкви в місті Рожнятів на музей атеїзму, знищення костелу в місті Долина та переобладнання його в спортзал, використання синагоги як продуктової бази, закриття греко-католицького монастиря в селі Гошів [4, арк. 86].

Почалися незаконні арешти членів групи, а тих, що ще залишились на волі, переслідували. Зокрема, пошта, яка приходила на ім'я Січків, та телеграмні переговори перевірялись органами КДБ, попри те, що в статті 56 Конституції Радянського Союзу йшлося про те, що особисте життя охороняється законом [4, арк. 33].

Також працівники КДБ проводили обшуки в будинку Січків, що в Долині на Івано-Франківщині. Офіцери КДБ цілий день 7 березня 1979 р. проводили обшук, який санкціонували прокурор УРСР Ф. Глух і генерал-майор державної безпеки УРСР С. Муха [28, с. 10].

Повторний обшук в родині Січків відбувся 19–22 березня 1979 р., який здійснювали старший слідчий відділення УКДБ УРСР в Івано-Франківській області капітан Лябах за участю працівників КДБ старшого лейтенанта О. Кругленка та капітана М. Устичука. Під час обшуку вилучили у Січків фотографії друзів, листи, записні книги з віршами, філософський нарис «Теорія витків» та інше [4, арк. 132]. У березні 1979 р. було заарештовано органами КДБ одного з лідерів Української Гельсінської Групи Олесь Бердника. Він був у хороших стосунках з родиною Січків, тому 20 квітня 1979 р. слідчий республіканського комітету держбезпеки Санько викликав В. Січка до управління КДБ в Івано-Франківську, щоб допитати його в ролі свідка у зв'язку з ув'язненням Олесь Бердника і отримати необхідну для спецслужб інформацію. Та В. Січко рішуче відмовився відповідати на запитання слідчого, пояснивши, що це є втручання в особисті справи людини [28, с. 10].

У зв'язку з масовими арештами членів УГГ, численними порушеннями прав людини П. Січко, як і його син, висловив протест каральній системі, написавши відмову від громадянства СРСР. Заяву про зречення від громадянства П. Січко адресував Президії Верховної Ради УРСР і в місцеві органи влади, де проживав [4, арк. 33].

На цей протест П. Січка зреагували каральні органи. 22 травня 1979 р. в день похорону композитора Володимира Івасюка працівник Івано-Франківського КДБ майор Медзяновський викликав П. Січка на «профілактичну» бесіду.

Він наполягав, аби П. Січко припинив «антирадянську діяльність», зокрема, перестав зберігати та поширювати «антирадянську літературу», «негативно» впливати на свого сина, який став на «антирадянський і націоналістичний шлях», бо інакше не забариться його арешт і в'язниця [4, арк. 78]. Отже, після цього «попередження» П. Січко ходив під дамокловим мечем, оскільки в умовах стеження досить було найпримітивнішої провокації, щоб потрапити за ґрати. Будь-який прояв незгоди, інакомислення, навіть суто формальний, негайно придушувався [14, с. 144].

Попри «попередження» від органів КДБ, Василь і Петро Січки поїхали 10 червня 1979 р. у Львів на панахиду за В. Івасюком, який загинув 27 квітня 1979 р. за нез'ясованих обставин. За словами свідків Олександра Демідова, Володимира Мальсагова, Євгена Сотенського, Січки публічно виголосили промову, в якій звинуватили у смерті В. Івасюка КДБ. Працівників органів КДБ Січки назвали катами, які вбили композитора. Саме ці свідки взяли листівки і доповіли про події на панахиді у Львівське відділення КДБ [6, арк. 141, 218–219, 221].

У зв'язку з цим 4 липня 1979 р. органи КДБ провели обшук у будинку Січків у місті Долині. П. Січка і В. Січка заарештували та етапували до Львова і тримали там під вартою [10]. За ініціативою помічника прокурора В. Іванова В. Січка 6 липня 1979 р. відправили на судово-психіатричну експертизу [6, арк. 132].

Задля цього слідство на чолі з В. Івановим зібрало всі медичні документи про стан здоров'я В. Січка. В цих документах зазначено, що в 1970 р. В. Січко впав з моста у воду, а потім злякався собаки. Після таких подій хлопець став нервовим, дратівливим, погано спав. Василь був направлений на лікування в Івано-Франківську психіатричну лікарню №1 і знаходився в дитячому відділенні з 27 січня по 8 лютого 1971 р. Останнє лікування пройшов в період з 17 по 31 січня 1978 р. в Івано-Франківській психіатричній лікарні, де йому поставлений діагноз: «Шизофренія, параноїдний синдром «С»» [6, арк. 131–132].

На основі цих документів помічник прокурора Львівської області В. Іванов призначив стаціонарну експертизу, яку доручив провести судовому відділу Львівської психоневрологічної лікарні. До складу експертної групи входили голова комісії – доцент психіатрії, кандидат медичних наук, головний лікар Львівської обласної психіатричної лікарні Б. Мурович, члени комісії – професор кафедри психіатрії Львівського медичного

інституту, доктор медичних наук, професор кафедри психіатрії Львівського медичного інституту Е. Даниленко, лікар-психіатр вищої категорії М. Тростяная, лікар-психіатр першої категорії М. Середа [6, арк. 134]. За дорученням В. Іванова експертиза повинна була встановити: 1. Чи страждає В. Січко психічними захворюваннями, якщо так, то якими саме? 2. Чи осудний В. Січко щодо вчиненого ним злочину? [6, арк. 131]. Натомість В. Січко вимагав доручити проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи не радянській, а міжнародній експертизі. Він вважав, що проведення даної експертизи львівськими експертами буде необ'єктивним, тому що на них буде чинитися тиск з боку КДБ, так як це було в Івано-Франківську в 1978 р. [6, арк. 132].

Помічник прокурора В. Іванов вважав, що вимога В. Січка є безпідставною. Він підкреслював, що лікарня не підпорядкована КДБ, а Міністерству охорони здоров'я. У клопотанні обвинуваченого В. Січка слідчий В. Іванов щодо доручення стаціонарної судово-психіатричної експертизи міжнародним експертам відмовив, посилаючись на радянське законодавство на ст. ст. 54, 130 і 197 КПК УРСР [6, арк. 133]. Про свої побоювання щодо впливу КДБ на результат психіатричної експертизи В. Січко написав у листі до своєї родини від 2 серпня 1979 р. У листі стверджувалося, що його лікарі визнають здоровим, однак є ризик втручання КДБ у висновок медичної експертизи. Зазначав, що всі лікарі повідомляють, що він здоровий, але побоювався, що своє рішення вони змінять під впливом КДБ. В. Січко підозрював, що його хочуть убити уколами і для цього можуть визнати хворим. Закликав звертати на це більше уваги [4, арк. 176]. Однак цей лист працівники КДБ конфіскували в матері Василя Стефанії Січко [5, арк. 182] під час чергового обшуку в будинку Січків і звинуватили В. Січка в тому, що в цьому листі він поширював антирадянську пропаганду [5, арк. 219].

Відомо, що одним із найжахливіших методів репресивної практики 60–80-х рр. ХХ ст. було примусове лікування здорових людей. Його підозра була не безпідставною. У спеціальних психіатричних лікарнях здорових людей фактично «лікували» наркотичними препаратами (сульфозином, галоперідолом та ін.). Це призводило до руйнування здоров'я і психіки [23, с. 90]. Більшість колишніх в'язнів заявляли, що у разі вільного вибору вони вибрали б в'язницю, бо, можливо, там вони втратили б фізичне здоров'я,

але зберегли б при цьому можливість мислити і відчувати. Політичних ув'язнених поміщали в палату до хворих людей, які часто бували агресивними. Постійне оточення душевнохворими важко переноситься будь-якою людиною [23, с. 85–86]. В'язні психлікарень були позбавлені права на прогулянку, на переписку, на побачення з близькими і рідними, слухання радіо, читання книг. Вони були приречені на небуття, будучи ще живими [23, с. 92].

Врятувати сина від лещат каральної психіатрії намагалася Стефанія Петраш-Січко. Вона у письмовій заяві звернулася до комісії Львівської судово-психіатричної експертизи. С. Січко зазначала, що її син абсолютно здоровий, а переслідують його через те, що її чоловік відмовився співпрацювати з КДБ та через те, що її чоловік і син зреклися громадянства. С. Січко вимагала, щоб психіатрична комісія винесла справедливе рішення стосовно її сина [29, с. 646–649].

Завдяки розголошенню С. Січко вдалося врятувати свого сина, який перебував у Львівській обласній психіатричній лікарні з 6 липня по 14 серпня 1979 р. Львівська судово-психіатрична експертиза дійшла висновку, що В. Січко жодними психічними розладами не страждає і визнала його осудним [6, арк. 138–139].

Окрім тиску каральної психіатрії, переведення на нижчу посаду, виключення з університету, допитів, обшуків, арештів, Січки зіткнулися з паплюженням у ЗМІ. Зокрема, в газеті «Ленінська молодь» від 19 липня 1979 р. вийшла стаття М. Топоровського «Брудним діям наклепників – ні!». В цій статті всіляко очорнювали Петра і Василя Січків. Журналіст назвав їх «націоналістичними провокаторами», які нібито хотіли використати ім'я і смерть знаменитого Володимира Івасюка у своїх політичних провокаціях [26, с. 3]. Редакція газети «Ленінська молодь» зробила це з метою дискредитації Січків в очах громадськості.

З 14 серпня до 4 грудня 1979 р. Василь перебував під вартою у слідчому ізоляторі Львівського КДБ, а Петро Січко – з 5 липня по 4 грудня 1979 р., та чекали на вирок суду. Львівським судом вони були засуджені 4 грудня 1979 р. за ст. 187-1 – поширення наклепницьких вигадок про радянський державний і суспільний лад на 3 роки позбавлення волі строгого режиму [6, арк. 356]. В. Січко відбував покарання в Черкасах у виправній трудовій колонії Черкаси-4, установі ЄЧ-325/62, а П. Січко – у виправній трудовій колонії міста Брянка, Ворошиловградської (Луганської) області, установі УЛ 314/11 [6, арк. 396, 398].

Висновки. Отже, на прикладі родини Січків яскраво відображено, як репресивна система СРСР у боротьбі проти українського дисидентського руху використовувала різні форми і засоби позасудового переслідування: відрахування з університету Василя Січка за використання в курсовій роботі роману Олесея Гончара «Собор» в липні 1977 р., незаконний арешт Петра Січка працівниками Долинського КДБ у листопаді 1977 р., переведення на нижчу посаду Петра Січка в грудні 1977 р., неодноразові обшуки працівниками каральних органів в будинку Січків у березні 1978 р., проведення «профілактичних бесід» працівниками каральних органів з Василем Січком у квітні 1979 р. та Петром Січко в травні 1979 р., намагання каральної системи використати проти Василя Січка каральну психіатрію в січні 1978 р., липні-серпні 1979 р., паплюження Петра і Василя Січка в радянських пропагандистських газетах в липні 1979 р.

Це було нерівне протистояння між родиною Січків та компартійним режимом з його каральними органами, пропагандою та цензурою. Попри все, Січкам вдалося витримати брутальні репресивні методи, які здійснювала радянська система щодо них. Це була боротьба за честь і гідність та за демократичні права і свободи проти тоталітаризму.

Список літератури:

1. Michnik A. Wyznania nawróconego dysydenta, Gazeta Wyborcza. 16 października 2021. URL: <https://wyborcza.pl/7,160795,27687131,wyznania-nawroconego-dysydenta.html>
2. Kołakowska T. Psychiatria sowiecka i dysydenci, Warszawa, Niezależna Spółdzielnia Wydawnicza 1, 1981. 21 s.
3. Альмарик А. Просуществует ли Советский Союз до 1984 г. Амстердам, 1970. 76 с.
4. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області. Справа № 37528-П. Том 1, Арк. 241.
5. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області. Справа № 37528-П. Том 2, Арк. 188.
6. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області. Справа № 37528-П. Том 3, Арк. 420.

7. Бажан О., Данилюк Ю. Український національний рух: основні тенденції та етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-і рр.) Київ, 2000. 232 с.
8. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х-80-ті рр. ХХ ст.), *Інститут історії України*, Київ, 2000. 616 с.
9. Бажан О. Дисидентство в УРСР: спроба дефініції НАУКМА. *Матеріум. Вип. 7. Історичні студії*. Київ, 2001. С. 27–31.
10. Вести из СССР, 1979. 31 липня №13, 14. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/11/26/arest-otsa-i-synasichko-1979-1314-1/>
11. Даниленко В., Смоліцька М. Громадські рухи й суспільні настрої в Україні на етапі здобуття незалежності (друга половина 80-х рр. ХХ ст.) *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 6–7. 2011. С. 50–63.
12. Захаров Б. Українська Гельсінська Група. *Віртуальний музей. Дисидентський рух в Україні*. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1160728419>
13. Зречення від громадянства СССР вважається шизофренією. *Свобода*. Нью-Йорк. № 184, 1979. С.1–4.
14. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
15. Ковалев А. Взгляд очевидца на предисторию принятия закона о психиатрической помощи. URL: <http://www.npar.ru/journal/2007/3/view.htm>
16. Ковалів Ю. Дніпропетровські колізії роману «Собор» Олеса Гончара на тлі дегуманізації. *Рідний край*. №1 (38). 2018. С. 105–109.
17. Курносів Ю. Інакомислення в Україні: 60-ті перша половина 80-х рр. ХХ ст. *Інститут історії України*, Київ, 1994. 221 с.
18. Колишні українські політв'язні звітують про Сахаровські свідчення у Вашингтоні та про трагічну ситуацію в Україні. «Свобода». Нью-Йорк. № 226. 1979. с. 1–4.
19. Лук'яненко Л. Від хохла до українця: роздуми. Київ, 2018. 145 с.
20. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина II., Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. 1022 с.
21. Овсієнко В. Правозахисний рух в Україні (середина 1950-х – 1980-ті рр.). URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1204026181>
22. Переслідують сина за відмову батька співпрацювати з КДБ, «Свобода». Нью-Йорк. № 266. 1978. с. 1–4.
23. Подрабнек А. Карательная медицина, Нью-Йорк, 1979. 194 с.
24. Политические репрессии в России в 2011–2014 годах: внесудебные преследования. 2015 г. URL: <https://ovdinfo.org/articles/2015/04/10/politicheskie-repressii-v-rossii-v-2011-2014-godah-vnesudebnye-presledovaniya>
25. Сімків О. Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976–1985 рр.), *Інститут ім. І. Крип'якевича*. Збірник № 18 Львів, 2013. с. 228–251.
26. Топоровський М. «Брудним діям наклепників – ні!», 1 «Ленінська молодь». 1979. 3 с.
27. Три повстання Січків, у 2 т. Том 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Харків, 2004. 256 с.
28. Українська група сприяння Гельсінських угод, червень 1979. Інформаційний бюлетень Ч. 5. 17 с.
29. Українська Гельсінська Група 1978–1982 рр. документи і матеріали, *видавництво «Смолоскип»*, Торонто-Балтимор. 1983. 998 с.

Sukhoruchko V.V. EXTRAJUDICIAL REPRESSIVE METHODS IN THE FIGHT AGAINST THE DISSIDENT MOVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE SICHKOS)

The article analyzes the extrajudicial repressive methods used by the Soviet totalitarian regime in the fight against dissidents on the example of the Sichkos family. The practice of using extrajudicial repression against dissidents has been constant. The author concludes that the main reasons for the persecution of Sichkov by the penal system were:

Petro Sichko's refusal to cooperate with the State Security Committee (KGB);

– use of Oles Honchar's novel "Sobor" in Vasyl Sichko's course work (because Soviet censors considered this work "unreliable");

– participation of Vasyl and Petro Sichkov in the Ukrainian Helsinki Group.

Based on the study, it was established that Petro and Vasyl Sichky were subjected to various methods of extrajudicial persecution by the Soviet system: dismissal, expulsion from the university, frequent searches,

illegal arrests, insults in the media, and attempts to send them to a mental hospital. However, despite the pressure of the punitive and repressive system, Petro and Vasyl Sichky did not break down and did not stop their dissident activities, in particular, they protested at the memorial service of the famous Ukrainian composer Volodymyr Ivasyuk. For which the totalitarian regime sentenced them to three years in prison.

Let us conclude that the totalitarian regime, using a whole arsenal of extrajudicial repressions against the Sichs, failed to break their oppositional beliefs about the Soviet Union. This topic is poorly studied and requires further research in the direction of human rights and dissident activities Sichkiv.

Keywords: *extrajudicial repressive methods, dissident, punitive psychiatry, totalitarian system, authoritarian regime, Petro Sichko, Vasyl Sichko, Stefania Petrash-Sichko, novel Sobor, State Security Committee (KGB), punitive system, Ukrainian Helsinki Group (UGG) .*